

KÁNTÁS BALÁS

**KEDÉLYES ÉS KOMOLY KÍSÉRTET A KÉTEZRES ÉVEK
ELEJÉRŐL
ESSZÉKRITIKA ZSÁVOLYA ZOLTÁN *JIMMY VISSZATÉR* CÍMŰ REGÉNYE
ÜRÜGYÉN**

Zsávolya Zoltán, a kortárs magyar irodalmár középnemzedék markáns prózaíró és irodalomtörténész tagja még 2003-ban megpróbálkozott azzal, hogy lektűríróvá avanzsál / devalválódik, de legalábbis megmerítkezik a populáris kultúra igencsak ellentmondásos és zavaros vizében. Ekkor jelent meg ugyanis a magaskultúrához tartozó szépirodalmi regisztertől némileg elrugaszkodó, tudatosan botránykönyvnek szánt műve, a *Jimmy visszatér*, a tragikus módon elhunyt, példátlanul népszerű énekest, Zámbó Jimmyt főhőséül választó regény, mely meglehetősen ironikus (egyesekek számára akár kegyeletsértő?) módon azt tematizálja, miként tér vissza kísértetként a fikció világában a Király, hogy lelkét egy idősödő, a nyugdíj mellett házmesterként dolgozó hölgynek öntse ki... Bizton, tézisszerűen állítom, hogy az író nem járt sikerrel, amikor könnyedén emészthető, populáris, és egyúttal kétes színvonalú lektűrregényt kísérelt meg írni. Nem, nem járt sikerrel, mert a *Jimmy visszatér* megítélésem szerint merész és eredeti ötletekkel teli, helyenként hatásvadász kísérleti regény, de mindenképpen magas színvonalon megalkotott és meglehetősen komplex szépprózai mű!

Kezdjük is mindjárt a leges-legelején! Adott egy tragikus és ellentmondásos körülmények között, életében is botrányok által övezett, de kétségkívül nagytehetségű zenész-celebritás, és adott egy meglehetősen egyszerű regénykezdő alapszituáció, no és egy még egyszerűbb szereplő-elbeszélő... A regényszöveg – no és persze Jimmy – által egyszerűen csak Banya / Nyanya néven emlegetett, idősödő nyugdíjas házmester hölgy jórészt maga beszéli el, miként jelent meg neki, az átlagos kisembernek és rajongónak halála után idestova két évvel, 2002-ben Zámbó Jimmy szelleme és kezdte el elmondani saját élettörténetét és a hús-vér emberként átélt örömeit és bánatait, sikereit és bukásait a XX. század történetének kétségkívül legsikeresebb magyar zenésze. Jimmy szelleme a regény világában egyszerre túlvilági-éteri jelenség, kísértet, ugyanakkor nagyon is esendő, ezáltal pedig megérthető és

szerehető, emberi karakter, aki lényegében a túlvilágról visszatérve kísérel meg számot vetni mindazzal, aki és ami életében volt. Hallgatósága egyúttal a visszajáró szellem elmélkedéseinek krónikása is, hiszen voltaképpen ő beszéli el találkozásait a Király asztráljával – s teszi mindezt anyai odaadással, megértéssel, s persze egyúttal a nagy művész iránti rajongással is. A szürrealizmus jegyeit magán viselő prózamű lényegében nagyon is realista hangot üt meg azáltal, hogy szereplői emberi közelségben állnak egymással, s esendőségük révén akár még magával a mindenkori olvasóval is...

Zsávolya Zoltán mindenféle tabut, határt és konvenciót felszámol, de mindezt nem botránnyosan és polgárpukkasztóan, sokkal inkább invenciózusan és szerehetően irodalmi módon teszi... Példának okáért amikor a *Banya és Jimmy* a regény egyik első fejezetében Egyiptomban, a Királyok Völgyében bolyonganak, s Jimmy szelleme arról elmélkedik, vajon volt-e ő akkora híresség, hogy neki is kijárna egy, az egyiptomi fáraókéhoz hasonló volumenű síremlék, nem lehet eldönteni, hogy ez az utazás valójában nem csupán az idősödő hölgy szürrealisztikus álma-e? Voltaképpen egyébként nem is annyira lényeges... Ahogyan a cselekmény halad előre, az olvasó számára is valósággá válhat, hogy a szöveg valóságtartalmát nem a regény világában megfogható, vagy éppenséggel megfoghatatlanná váló *faktuális* valóság tényei adják... Korán kiderül példának okáért egy meghatározó motívum: ha lehet hinni a művész anekdotázó kísértetének, akkor a fikció szerint legalábbis, de óriási, minden korábbi magyar előadóművészt többszörösen meghaladó sikerének titka az volt, hogy az 1980-as évek vége felé, a rendszerváltás hajnalán – afféle posztmodern zenész-Faust módjára – alkut kötött az ördöggel, aki egy német úriember képében jelent meg számára. Az alku úgy szólt, hogy a művésznak körülbelül tizenkét-tizenhárom éven át példátlanul sikeres életpályája lesz, ám ez az élet az alku ördögi természetéből kifolyólag szükségszerűen hirtelen és gyászos módon fog véget érni. Mindez – és itt hangsúlyoznunk kell, hogy a regénybeli Jimmy-alteregőt felesleges megfeleltetnünk a valóságban élt Zámbo Imre zenésszel, aki természetesen pusztán mintaként szolgált Zsávolya Zoltán író kedélyes kísértetéhez – akár egy dráma kezdete is lehetne, azonban korántsem az. Az olvasónak olybá tűnik, Jimmy kedélyes asztrálja minden ellentmondás ellenére nem igazán bánta meg az alkut, és holtában sem gondolkodik és él másként, mint ahogyan földi pályafutása során. A pillanatnak él, ha lehet így fogalmazni, és amennyire csak lehet, elégedett negyven-egynéhány éves földi pályafutásával, még akkor is, ha pontosan tudja, hogy óriási hibákat is elkövetett, és van, amit másként csinálna, ha újrakezdhetné. Ez a könnyedség pedig mindenképpen szimpatikus vonás egy alapvetően kárhözatra ítélt szellem részéről, akinek alapesetben a drámai hős szerepében kellene tetszelegnie.

Ahogy a cselekmény halad előre, a szereplő-elbeszélő nyugdíjas házmesternő mellett egyre inkább előtérbe tolja magát maga az író is, a mindenkori olvasó számára olykor kissé már-már szemérmetlen módon... Először is kezdjük ott, hogy az alapesetben még szereplő-elbeszélőként feltűnő, Jimmy kedélyes kísértete által egyszerűen Banyá / Nyanya néven szólított hölgy a szövegfolyam előrehaladtával egyre többször reflektál arra, hogy ő voltaképpen nem is biztos, hogy önálló létező és húsvér ember. Nem, ellenben sokkal inkább egy Zsávolya Zoltán nevű író elméjének szüleménye, a szavakat pedig, melyek elhagyják a száját – különösen a modorosabb-választékosabb, polgári értelmiségire jellemző, nyugdíjas házmesternőkre azonban korántsem jellemző szófordulatokat – is ez a Zsávolya nevű pasas, ez a saját nyelvi leleményeit szemrebbenés nélkül a karaktere oktrojáló, egyre inkább elszemtelenedő irodalmár adja a szájába... Zámbo Jimmy kísértete ellenben sokkal kevésbé reflektál arra, hogy ő egyszerűen valamiféle megszaladt tollú / klaviatúrájú kortárs magyar prózaíró merész fantáziájának kreatúrája volna, sokkal nagyobb önállóságot és valóságot tulajdonít önmagának, és olybá tűnik, *valóban* a tragikus körülmények között elhunyt zenész alteregójának és szellemének érzi magát. A közte és a szereplő-elbeszélő házmesternő között lezajló viták – utóbbi a maga életkorával, élettapasztalatával és egyúttal empátiájával afféle anyafiguraként igazítja helyre az alapvetően még mindig gyermeklelkű és örök lázadó művész visszajáró kísértetét – egyre inkább az író, Zsávolya Zoltán és a saját maga által teremtett – de a regény világán belül ugyanakkor különös részletességgel kidolgozott és kivételesen nagy mozgástérrel és autonómiával felruházott – karaktere közötti implicit párbeszédékké válnak... Egy ponton nehéz eldönteni, vajon az író által létrehozott – ugyancsak a lehető legaprólékosabban kidolgozott és hiteles módon emberi – szereplő-elbeszélő és prózai főszereplő, vagy pedig író (értsd: az önmaga által önmaga helyett a szövegvilágban kreált identitásalakzat) és főhőse közötti szócsatáknak a tanúja-e a mindenkori olvasó (?). Ez azonban voltaképpen mindegy is, hiszen mind a főszereplő művész-kísértet, mind pedig véletlenszerűen kijelölt pótanyja-hallgatósága-krónikása olyan karakterek, akikkel a prózamű olvasása során nagymértékben sikerülhet az olvasói azonosulás annak ellenére, hogy miként említettük, a prózaíró – és az általa létrehozott, egyre inkább önmagaként viselkedő és a regény fikciós mivoltára az olvasói figyelmet egyre inkább felhívó írói identitásalakzat – egyre inkább pofátlan módon a szöveg előtérbe tülekszik és megkísérli magához ragadni a szót...

Igen, van, ahol nem Nyanya és nem Jimmy, hanem gyakorlatilag minden kétséget kizáró módon a mindentudó író-karakterteremtő Zsávolya Zoltán szólal meg, mégpedig nem is minden esetben annyira a szépíró, hanem inkább az esszéista és / vagy az oknyomozó

újságíró szerepében tetszeleg... Ugyanis egyes teljes fejezetekben, mint példának okáért az ötödik, *Özvegyek és „test-örök”* című, a hatodik, *Zenei ciklon* című, vagy éppen *A fehér krózus* című nyolcadik tematikus egységekben a cselekmény – a nyugdíjas hölgy és Jimmy kísértetének párbeszéde – egyszerűen felfüggesztődik, helyette pedig az író, vagy ha úgy tetszik, a nagybetűs és mindentudó **Í R Ó** esszéisztikus, hangsúlyozottan nem részrehajló, de nem is elítélő eszmefuttatása kerül előtérbe Zámbó Imre, a nagykvalitású zenész és életrajzi személy szakmai sikereiről és viharos magánéletéről, Zámbó Jimmyről, az emberről és a fenoménről, amely ténynek egyébként a különös regény értelmezhetősége szempontjából óriási jelentősége van... Attól függetlenül, hogy az író néhány fejezet erejéig bizonyos szempontból újságíróvá vedlik át, a regény, mint irodalmi mű még korántsem süllyed le a publicisztika szintjére. Mielőtt persze rátérnék a különös regény mélyebb értelmezési lehetőségeire, ami az újságírói diskurzus játékba hozását illeti, ebből a szempontból ugyancsak kardinális jelentősége van annak, hogy az egyik fejezetben egy, a való világban is létező, annak idején a Király baráti köréhez tartozó és vele gyakorta interjút készítő újságíró, bizonyos Kőszegi Ferenc személyesen, a regény textuális világának szereplőjévé avanzsálva is megjelenik, és egy fejezet erejéig kötetlen-kedélyes, ugyanakkor elmélyült párbeszédet folytat a szereplő-elbeszélő idős(ödö) hölgygel és egykori barátja, Jimmy asztráljával a Király személyéről, jó és rossz döntéseiről, szakmai és magánéletéről. Itt hangsúlyoznám, hogy a prózakönyv végén lévő irodalomjegyzék meglehetősen terjedelmes, és nem csupán szépirodalmi és különböző szakirodalmi műveket tartalmaz, hanem Zámbó Jimmy életéről szóló cikkeket és vallomásokat is, ily módon nem lehet azt állítani, hogy a prózaíró ne mélyedt volna el a regénye főhősének választott személy életrajzában, ne próbálta volna megérteni őt... Sajátos, szürrealisztikus fikcionális-túlvilági életműinterjú ez, mely ugyanakkor semmiképp sem tekinthető kegyeletsértőnek pusztán azért, mert egy valóban élt ember biográfiai tényeit is irodalmi játékba hozza...

Zsávolya Zoltán prózakönyvének változatos regiszterei, a regény botránykönyv-természete, a szépirodalmi, lektúrirói és újságírói regiszterek keveredései, a stílusbravúrok kavalkádja, valamint a helyenként már-már szemtelenségbe csapó írói-irodalmi önreflexió és a szereplő-elbeszélő írói alteregóként / szócsökként való használata, melyek látszólag a regényuniverzum teljesen különálló és a maguk sajátos szabályai szerint működő alkotórészei, végül is valamiféle egységes és a legapróbb részletekig kidolgozott műegész-értelemmé állnak össze a kellően érzékeny befogadó számára... Kezdjük legelőször is Zámbó Jimmy alakjánál, aki nem csak a valaha élt legsikeresebb magyar zenész volt, és nem is csak Zsávolya Zoltán csapongó írói fantáziájának tragikus-ironikus-realisztikus módon megidézett

művész-kísértete, hanem rajongók bálványa és egy (sajátosan magyar) álom megtestesítője. Ha csak a rideg életrajzi tényeket nézzük, a Király karrierje ténylegesen a rendszerváltás előtti években indult, az áldott kilencvenes években ívelt felfelé, és a kétezres évek elején szakadt meg tragikus módon egy szemvillanás alatt... Mi mást is testesítene hát meg Zsávolya regényének kísértet-főhőse, mint azokat az álmokat – gyakorlatilag talán minden magyar ember álmát –, amelyek, legalábbis látszólag, de az 1989-es rendszerváltozással egyszer csak elérhető közelségbe kerültek szinte mindenki számára, még ha a valóságban nem is voltak ténylegesen megvalósíthatók? Zámbó Jimmy hirtelen, egy csapásra, aránylag szerény társadalmi körülmények közül felfelé törekedve, gyakorlatilag a semmiből vált az ország egyik (méltán) legnépszerűbb zenészévé, és hódította meg egy (vagy éppenséggel több) generáció szívét és fülét... Ha csupán a pusztán biográfiai tényekre hagyatkozunk a Zsávolya-féle merész fikciótól teljesen elvonatkoztatva, Zámbó Imre sztárrá válása objektíve is egy olyan sikertörténet, mely a rendszerváltás-kori Magyarországon teljeseedett ki, aztán vett váratlan és tragikus fordulatot... Tipikus rendszerváltás-környéki sikertörténet ez, amely a maga egyéni, tragikus fordulatával egyúttal a rendszerváltás által hirtelen ígért könnyű és gyors boldogulás és meggazdagodás illúzióját is semmivé foszlatja a mindenkorin átlagember olvasóban. Mert megítélésem szerint nem másra, mint erre akartak utalni a regényben mind Zámbó Jimmy kedélyes, ugyanakkor bizonyos esetekben a végletekig komoly kísértetének verbális megnyilvánulásai, mind pedig az őt meghallgató és bíráló, mindazonáltal rajongásig szerető szereplő-elbeszélő nyugdíjas házmesternő ripsztrjai is. Zsávolya Zoltán tehát nem öncélúan fecseg, és teremt meg a semmiből, vagyis inkább jobb híján a nyelvből írói alteregókat, szócsöveket... Az életrajzi, a valóságos Zámbó Jimmy *sztorija* (mert sztori ez a javából!), az összes sikerrel és kudarccal, botrányal és nőüggyel, a maga összes szent és profán aspektusával tipikusan egy rendszerváltozás utáni közép-kelet-európai sztori, mely sajátos módon, de mondhatni, közép-kelet-európai stílusban is ért véget. Mi más kell egy írónak, mint egy ekkora volumenű közép-kelet-európai művész pályájának regényszerű felívelése, majd tragikus bukása és halála, hogy a lehető leghitelesebben ábrázolja azt a világot, azt a mentalitást, azt a történelmi-társadalmi-gazdasági folyamatrendszer, amely annyira jellemzi ezt a geopolitikai-geográfiai régiót, amennyire, mind történelmi, mind pedig szociológiai szempontból, amennyire??? Nincs mese, a Király tündöklése és bukása, az ő kísértete és az ő krónikása, az őt rajongással és nagy empátiával végighallgató, majd végleges eltűnése / túlvilágba oldódása után őt újra és újra megsirató nyugdíjas házmester néni karakterei és történetei megmásíthatatlanul afféle archetipikus közép-kelet-európai regényalakok és történetek, akiknek és amelyeknek nem csupán a kétezres évek elején, de

most, a kétezer-tízes évek közepe felé haladva is van mit mondaniuk a mindenkori olvasónak... Mondanivalójuk, üzenetük pedig, már ha meghallgatjuk, – sajnos vagy szerencsére – az ember esendőségéről, sérülékenységéről, az álmok hirtelen szertefoszlásáról és a rendszerváltozás után kialakult társadalom visszásságairól szól... A merész és olykor már-már hatásvadász szürrealizmuson túl ott van a profán, mindennapi realizmus. A sztár- és asztrálléten túl ott van az esendő, sérülékeny, mindennapi gondokkal küzdő, élete sikereivel és kudarcaival végül is számot vető, szeretethiányos ember. Az író gazdag fantáziáján és a jobbra-balra-keresztbe kanyarított regénycselekményen túl ott vannak a tapasztalatilag igazolható életrajzi és társadalmi tények. A meghökkentő hatást gyakorolni megkísérlő (mondhatni kísérleti?) regényen túl pedig kíméletlenül ott van a kétezres és a kétezer-tízes évek nagy magyar valósága, a *Jimmy visszatér* cselekménye által tematizált minden álommal és csalódással halmozottan terhesen...

A szöveg, amely a legkeményebb és lehető legkendőzetlenebb iróniával indul, és a választott (és a regény keletkezési idején nemrégiben elhunyt) főszereplő kapcsán nem válogat a profán kontextusokban (ti. az egykori sztárénekes szelleme egy nyugdíjas házmesternőnek önti ki a lelkét, látszólag minden tabu nélkül...), végül is a lehető legszakrálisabb módon vesz búcsút a főhőstől és egyúttal a mindenkori olvasótól... Zámbó Jimmy szelleme nem csupán egy híres ember túlvilágról visszajáró, nyughatatlan lelke, aki önnön tragikus véget ért életének megválaszolatlan kérdéseire keresi a válaszokat, hanem annál sokkal több. Egy egész korszak, pontosabban annak végének, lezárásának a szimbóluma. A rendszerváltozás által generált beteljesületlen és beteljesíthetetlen illúziók szimbóluma. Az emberi esendőség és kisszerűség szimbóluma. A közép-kelet-európai emberek életének szimbóluma, a mi szimbólumunk, a miénk, akik a szűkebb-tágabb környezetünkben végbement történelmi-társadalmi-gazdasági változások nyomán hirtelen szerettünk volna valakiké válni, akiké aztán különböző okoknál fogva végül soha nem válhattunk... Aktuális és kézzelfogható üzenet egy látszólag irodalmi szempontból a végletekig öncélú, szerteágazó és a nyelv lehetőségeinek végletes kihasználására törekvő prózaműben. Zámbó Jimmy szellemének túlvilágról való szürrealisztikus visszatérése és sajátos, esetleges és szinte abszurd anyai-emberi-lelki-irodalmi kapcsolata egy meglett korú házmesternővel nem csupán öncélú irodalmi szatíra, de (el)mély(ült), nem egyszer már-már a lírai regiszterhez közelítő társadalomrajz és társadalomkritika is, hiszen Jimmy alakja az átlagos kisember számára nem csupán egy személy, egy művész volt, de a kilencvenes évek populáris kultúrájában sokak által megélt és szertefoszlott vágyálmok sokértelmű szimbóluma is. Hirtelen és tragikus halála éppen ezért bír szimbolikus jelentőséggel, mert gyakorlatilag

korszakküszöbként zár le egy rövid történelmi periódust – a rendszerváltozás utáni hirtelen konjunktúra és reménykedés korszakát, mely után jön a kíméletlen huszonegyedik század, a maga politikai és gazdasági válságaival, igazságtalanságaival, reményvesztettségével, melyben jelenleg is élünk. Jóval több és jóval mélyebb prózamű, mint amilyen első olvasásra tűnik. Arról már nem is beszélve, hogy a prominens prózaíró egy, a regény keletkezése idején nemrégiben elhunyt kortárs magyar hírességet avat – pusztán történelmi szempontból nézve, mondhatni idejekorán – sajátos módon *irodalmi hőssé*, meglehetősen nagyvonalúságot tanúsítva és egyáltalán nem mérlegelve azt, hogy mindez megérdemelten vagy érdemtelenül történik-e. S ebből a szempontból a regény megítélésem szerint aligha titulálható kegyeletstörtének, miként azt annak idején, a kétezres évek elején többen is Zsávolya Zoltán szemére hányták... A regény utolsó, *Befejezett jelen* című fejezetében egyébként, amikor Zámbo Jimmy alakja végül már megbékélve (?) eltűnt és a túlvilágba oldódott, a vele való találkozást elbeszélő, idősödő házmesternő végül is hosszan reflektál önnön létmódjára, és ennek is nagy jelentősége van a regény értelmezhetősége szempontjából. Leírja ugyanis, hogy ő, mint regényhős és elbeszélő ugyan az író fantáziájának kreatúrája, ám mindettől függetlenül a valóságban is létezik, mégpedig meglehetősen módon Zsávolya Zoltán szomszédságában lakik, az íróval egy házban. Nem ő kérte, hogy az író őt jelölje ki regénye elbeszélőjéül, ám mikor ez megtörtént, valóságos önmagához képest sokkal intellektuálisabbá vált és egy csapásra felnőtt a feladathoz, hogy a Király kísértetének krónikása és lelki támasza legyen. Mindezt persze érthetjük ironikusan is, valójában azonban szerintem arról van szó, hogy a mindenkori író, mikor regényéhez témákat és szereplőket keres, nem tud közönyösen elmenni a valóság és a valóságos emberek mellett. Nem tud, hiszen az irodalmi fikció szinte mindig a valóságból táplálkozik. Ily módon az író és műve voltaképpen azt tematizálja, hogy valós személyek regényíráshoz való felhasználása, irodalmi hőssé avatása nem hogy nem extrém, hatásvadász, adott esetben valakinek az emléét sértő gesztus, hanem a legtermészetesebb írói viselkedés a világon. Zsávolya Zoltán irodalmi játéka a végén fokozatosan arra mutat rá, hogy amit kezdetben hatásvadász és polgárpukkasztó *irodalmárkodásnak* gondolunk, a valóság sajátos, fikcionális keretek közötti újraértelmezése lényegében nem más, mint az irodalom természetes működés módja... Ebből a szempontból pedig a *Jimmy visszatér* nem valamiféle botránykönyv, hanem egyszerűen csak egy kortárs magyar irodalmi mű.

A regény a maga váltakozó, kísérleti regisztereivel, ironikus-szélsőséges kortársiságával, szociografikus mondanivalójával és vállalt írói nagyképűségével / pofátlanságával most, a kétezzer-tízes évek közepe tájékán, egy évtized távlatában is meglehetősen időtálló és aktuális regény, mely minden irodalmi önreferenciával együtt

kíméletlenül mutat rá az elszalasztott esélyre, melyet talán a rendszerváltozás tartogatott a magyar társadalom, a magyar nép számára. Olvasása a pusztán egyéni értelmezési tartomány felől a kollektív, a *társadalmi* tartomány felé orientálja a mindenkori olvasót, s minden irónia és a rendszerváltozás után kikristályosodni látszó reményvesztettség ellenére, valamiféle rejtett reményt és optimizmust sugároz mindazok felé, akik még most, a kétezer-tízes évek Magyarországnak igencsak hitehagyott talaján is hajlandók valamiben reménykedni. Hiszen ha nem vesszük túlzottan, mindig és minden körülmények között véresen komolyan önmagunkat és a minket körülvevő valóságot, ha engedünk az iróniának és a humornak a lehető legtragikusabb helyzetekben is – miként teszi ezt Zsávolya Zoltán, és az ő általa kreált prózauniverzumban Zábó Jimmy egyszerre kedélyes és komoly kísértete –, akkor nem vész el a remény sem, hogy ne mindig feltétlenül drámai körülmények között kelljen számot vetnünk azzal, kik is és mik vagyunk, voltunk ezen a világon...